

STEFAN POPA

*Of de oleander
de winter overleeft*

HarperCollins

Voor dit boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC™ ten behoeve van verantwoord bosbeheer.
Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green

HarperCollins is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam

Copyright © 2019 Stefan Popa
Omslagontwerp: Wil Immink Design
Omslagbeeld: © Tim Robinson / Trevillion Images
Foto auteur: © Wim van de Hulst
Kaart voorin: © PytyCzech / Getty Images
Zetwerk: Mat-Zet B.V., Soest
Druk: CPI Books GmbH, Germany

ISBN 978 94 027 0257 6
ISBN 978 94 027 5773 6 (e-book)
NUR 301
Eerste druk maart 2019

Deze uitgave kwam mede tot stand door bemiddeling van Het kantoortje van Remco, literair agent te Amsterdam.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De auteur ontving voor het schrijven van dit boek een project- en reissubsidie van het Nederlands Letterenfonds.

HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises Limited
* en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met ® zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl
www.stefanpopa.nl

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Alle in dit verhaal voorkomende personen zijn ontleend aan de fantasie van de schrijver. Elke gelijkenis met bestaande personen berust op toeval.

DEEL I

Berg

— UNU —

De haan brak de zegel van stilte die de nacht had opgelegd aan het dorp dat Kruševo heette, maar Crushuva werd genoemd. Hij kraaide elke morgen slechts eenmaal, daar moesten de omwonenden het vervolgens mee doen. Veel had de haan niet op met zijn territorium. Liever zocht hij naar pieren.

Drie uur later tikte Pitu met zijn wandelstok tegen de drempel, die met de dag hoger leek te worden, en verliet zijn woning. De buurvrouw dook op in haar voortuin met in haar hand twee eieren, waarvan het linker een pluim droeg. Witte eieren. Haar vorige kip legde bruine eieren. Het beest was nog geen dag bij haar of ze moest alweer een nieuwe halen. Bruine eieren waren vervloekte eieren. Die at de buurvrouw niet. De mislukte kip at ze wel, gestoofd in een tomatensaus. Dat kon geen kwaad.

Pitu knikte naar haar. Hij beet in de beet van zijn lege pijp en

daalde af door Crushuva. Nooit vergat hij om te genieten van de trapreden en de hellingen, die hem goedgezind waren zolang hij niet besloot terug te keren naar huis, bergopwaarts. Dit is mijn dorp, dacht Pitu. Met zijn vingertoppen beroerde hij de muur van een kerkje, dat met zijn toestemming was gerestaureerd. Zijn kuiten hadden zich naar deze schommelende en slingerende straten gevormd. Dit was zijn dorp, ja, maar meer nog was hij van het dorp.

‘Koffie?’ riep Anna nadat ze het laatste tafeltje op haar terras had neergezet. Sinds ze het koffiehuis van haar oom had overgenomen, rust in vrede, kwam Pitu er nog vaker.

‘Straks,’ antwoordde hij, terwijl hij op zijn horloge tikte. Hij had een afspraak. Anna wuifde hem uit met de doek waarmee ze de tafelbladen afnam. Op het pleintje verderop zag Pitu de jongen van Ilić een bal hooghouden. Het was een geel met rode bal. De jongen passeerde tegenstanders die alleen hij zag. Hij lachte ze uit, waarschijnlijk nog terecht ook. Mannen met notitieboekjes en oortjes in hun oren woonden tegenwoordig zijn wedstrijden bij. Die merkte hij dan weer niet op, in tegenstelling tot pa Ilić.

De jongen speelde de bal in Pitu’s voeten. ‘Kom, passeer me dan.’

Pitu zette zijn wandelstok tegen de muur en borg de pijp op in zijn binnenzak. Hij liet de bal van zijn ene naar zijn andere voet rollen, alsof hij wilde testen welk van zijn benen ook alweer het goede was, het minst slechte in zekere zin, en stormde op de jongen af. In plaats van de schijnbeweging die hij had bedacht, struikelde hij over de bal. Hij kon zich ternauwernood vastgrijpen aan een straatlantaarn. Hij rechtte zijn rug en wees naar beneden. ‘Ik begrijp niet dat ze die ballen tegenwoordig van die rare kleuren geven.’ Zijn woorden misten kracht. Twee meter sport en hij was al buiten adem.

‘Dit is een Adidasbal,’ zei de jongen. Hij legde hem in zijn nek. ‘En niet een uit Turkije.’

‘Dan zal het wel aan mij liggen.’ Pitu aaide de jongen over zijn hoofd. Het haar bleef in een onverwoestbaar model omhoogsteken. De zijkanten waren weggeschoren, zoals bij de voetballers op tv. Mama Ilić wist wat ze deed. Ze knipte half het dorp. De andere helft knipte zichzelf. Pitu herinnerde zich de woorden van zijn overleden echtgenote: om haren te knippen heb je geen diploma nodig, maar een schaar.

‘Ik ben echt goed!’ riep het kind nog. Hij wreef over zijn bovenarm, waar hij met blauwe ballpoint zelf tatoeages op had getekend. Het leek op een vlammenzee met daar middenin een wolvenkop.

‘Je bent de beste,’ beaamde Pitu. Met recht een Ilić, dacht hij.

De jongen schoot de bal meters de lucht in en legde hem vervolgens stil onder zijn tenen. ‘Na Messi misschien,’ zei hij, de bescheidenheid bijna teruggevonden. Daarna danste hij weer over het plein. De bal aan zijn voet draaide zo snel dat deze oranje werd.

Pitu bewoog zich in tegengestelde richting, weg van het plein, weg van de jeugd die hij definitief was ontgroeid. Met zijn zakdoek depte hij zijn voorhoofd. Hij kon de hitte zelfs ruiken. Zijn vrouw Melina had de zakdoeken altijd gestreken, zelf had hij dat onzin gevonden. ‘Mijn burgemeester moet onkreukbaar zijn,’ zei ze dan. Ze vouwde een doek in vijven en drukte deze in zijn borstzak, waarna ze de boel nog namodelleerde. Inmiddels snoot hij alweer tien jaar zijn neus in de kreukels.

Hij propte de zakdoek in zijn binnenzak en aanschouwde zijn dorp, zijn Crushuva. De huizen waren licht, het merendeel wit, de rest beige of geel, en allemaal telden ze rode dakpannen. Althans, bijna allemaal. Het huis direct voor Pitu droeg nauwelijks meer een

dak. Houten steunbalken onthulden de manier waarop de huizen al generaties lang werden gebouwd: steen voor steen. Door een bres onder de schoorsteen ontsnapten twee kittens, een gestreepte en een gevlekte. Een moeder, zo zwart als de dood, sprong hen achterna. Ze pakte de gestreepte bij zijn nekvel en tilde hem terug naar binnen. De gevlekte bleef diezelfde behandeling voor door de twee zo snel als hij kon te volgen.

Pitu nam zich voor om de volgende keer een plak worst mee te brengen. Hij haalde de pijp uit zijn borstzak en probeerde er de smaak van tabak uit te lurken. Het smaakte naar niets, hoogstens naar gedroogd speeksel. Toen zijn dochter zeven was, had ze hem gevraagd te stoppen. Grote ogen, hoog stemmetje. Hoe had hij daarna ooit nog zijn pijp kunnen opsteken?

Vlak voor de kruidenierszaak zei hij mama Ilić – wat een toeval! – goedemorgen in het Macedonisch – *‘dobro utro!’* – en Maria, die zoals elke dag achter de kassa stond, in het Aroemeens – *‘bunā dzuā!’* Hij vroeg aan de caissière hoe het met haar ging, en met de kinderen, en zij vertelde dat ze opnieuw een baby verwachtten, waarop Pitu zijn droge lippen op haar handrug drukte. Hij kocht een fles rode wijn uit Povardarië en een baksteen aan halva.

‘Iets te vieren?’ vroeg Maria.

‘Nog niet,’ antwoordde Pitu, en hij klopte op de houten toonbank het ongeluk uit Maria’s vraag. Hij betaalde en nam de fles wijn mee onder zijn arm.

‘U vergeet uw halva!’

‘Die is voor jou. Ik weet nog dat mijn vrouw er niet van af kon blijven toen ze zwanger was van Samarina.’ Pitu glimlachte. ‘Misschien dat mijn dochter daarom nauwelijks nog zoetigheden kan verdragen.’

Op zijn hoede voor de drempel verliet hij de winkel. De lucht was zo blauw dat de maan zichtbaar was, een teennagel aan de hemel. Een vlaggenmast priemde boven Crushuva uit, het hoogste punt van het land. Het rood en geel van de Macedonische Republiek deed geen enkele moeite om zich uit te strekken. Pitu klemde de wijn stevig tussen zijn bovenarm en zijn zij en belde een klein eindje verderop aan bij het herenhuis van de dokter.

Voordat Pitu naar binnen ging, en hij wist niet waarom, vroeg hij zich af hoeveel bruine eieren hij had gegeten in zijn leven.

De Griek riep vanaf zijn overbebloemde balkon dat de voordeur van de praktijk open was. Ondertussen achtervolgde hij met zijn handen vooruitgestoken als een karatemeester een mug. De klap klonk toen Pitu voor de laatste keer als gezond mens een gebouw binnestapte.

*

Samarina dagdroomde tussen de opgebonden tomatenplanten. Ze was nog mooier dan de vrouw die haar had gebaard. Haar moeder stierf tien jaar geleden, zo ongeveer precies. Pitu telde de dagen niet, omdat de dagen geen dagen meer waren, maar momenten die soms snel en veel vaker langzaam voorbijgingen. Met haar lange vingers kneep Samarina in een tomaat. Behoedzaam. De onder- en bovenzijde waren oranje, rood bijna, maar de rest was nog geelgroen. Pitu zag hoe zijn dochter aan haar nagels snuffelde. Ze liet haar hand zakken en bracht hem toen terug naar haar neus. Als geen ander wist hij wat ze rook. De zoete, verslavende geur van de klierharen van de tomatenplant, die de insecten afstootte maar haar aantrok. Samarina sloot haar ogen en inhaleerde diep. Groene vingers zie je niet, groene vin-

gers ruik je, dacht Pitu. Toen ze haar ogen weer opende, keek ze hem recht aan. Hij stond achter het raam en leunde op de vensterbank om zijn adem terug te vinden. Ze zwaaide.

Voor die ochtend had hij louter onzekerheid in zijn hoofd meege dragen. Dat was beter, dacht hij. Nu had hij zekerheid, zekerheid van een paar centimeter groot. Maar al het zekere verdiende te worden betwijfeld. Wie zegt dat ik écht doodga, dacht hij, terwijl hij naar zijn dochter probeerde te lachen. Ja, de Griek, maar de Griek is katholiek, en dat betekent dat hij het wel vaker bij het verkeerde einde heeft. Hij sloeg vlug een kruis in de juiste volgorde, rechter- en dan linker- schouder, en ging op het terras zitten onder de schaduw van de witte druif.

‘Wat zei meneer de dokter?’ vroeg Samarina.

‘Dank je wel voor de wijn,’ antwoordde Pitu. ‘De Griek houdt van een borrel, dat weet je.’ Hij pakte de pijp weer uit zijn binnenzak en veegde het mondstuk schoon aan zijn overhemd.

‘En verder?’ Ze hurkte bij hem, zoals de obers in de stad tegenwoordig deden.

‘Wist je dat een kip met rode oorlellen bruine eieren legt en een kip met witte oorlellen witte eieren?’

Pitu sprak vier talen foutloos, vanzelfsprekend zijn Aroemeens en Macedonisch, en ook het Servisch en Engels, en hij kon een koffie bestellen in het Grieks, Roemeens en Albanees. Toch vond hij de woorden niet om zijn dochter te vertellen dat ze hem over een halfjaar moest begraven. Zelfs kerst kwam voor hem te laat. Zodra de bladeren van de bomen zouden vallen, zou ook hij ter aarde storten. Riekend naar wierook zou hij zich bij zijn vrouw in het graf voegen. Hij zag voor zich hoe de doodgraver Ljuben op zijn schop zou steunen en tegen eenieder die het horen wilde zou opmerken: ‘God hebbe

meneer Pitu's ziel, maar ik ben hem dankbaar dat hij vlak voor de vorst stierf.' Vervolgens zou de grafdelver een kruis slaan voor de Rust in algemene zin, die van hemzelf voorop.

Pitu pakte Samarina's hand vast. Hoewel hij niets kon zeggen, wilde hij haar evenmin loslaten. Dus drukte hij zijn wangen op de handrug van zijn dochter. Een dochter die hem jarenlang was ontzegd totdat Melina hem op zijn zesenvetigste verjaardag had verteld dat ze zwanger was. 'Ik hoop zo dat ik je eindelijk een zoon schenk,' had ze tegen hem gezegd.

Pitu had haar voorhoofd gekust en gezegd: 'Iedereen wil liever een zoon, behalve als je een dochter kunt krijgen.'

Samarina trok haar hand terug en drukte deze in haar heup. Pitu wist niet goed hoelang zijn dochter al zulke heupen had. Sowieso, heupen. De twintiger plukte de pijp uit zijn mond. 'Kom, papa, je kunt gek doen, maar je bent het niet. Anders had de dokter mij wel gevraagd om mee te komen.'

'Je weet toch hoe artsen zijn? Eerst droeg hij mij op het rustiger aan te doen en vervolgens eindigde hij zijn verhaal door te zeggen dat ik meer moest bewegen. Kortom, ik zal niet vandaag of morgen dood neervallen.'

Hij loog tenminste niet.

Samarina plukte haar blouse van haar lijf. 'Ik smelt. Zo warm heb ik de zomer nooit eerder meegemaakt.'

'Volgend jaar zul je terugverlangen naar deze zomer,' zei Pitu.

Zijn dochter pakte hem bij zijn slapen en kuste zijn voorhoofd. Daarachter groeide zijn einde. Water, water wilde hij. Water is de oplossing, dacht hij. Water dooft vuren, water spoelt schoon. 'Heb jij ook zo'n dorst?' vroeg hij.

Samarina ging naar binnen om haar vader een glas in te schenken.

‘Ik bel de dokter straks zelf wel!’ riep ze vanuit de keuken.

Het medisch beroepsgeheim vatte de Griek niet al te ernstig op, maar de man die Pitu zijn leven lang als vriend had beschouwd, zou een laatste wens altijd eerbiedigen.

*

‘Probeer het toch maar, dokter,’ had Pitu tegen de Griek gezegd met zijn blik op het diploma dat achter de dokter aan de muur hing. Een trofee.

De dokter borstelde zijn wenkbrauwen met de nagels van zijn wijs- en middelvinger. De meeste Macedoniërs in het dorp hadden een hekel aan de Grieken, maar ze gedoogden de dokter omdat hij hen doorgaans aan de goede kant van het kerkhof hield. ‘Als ik het moet zeggen – wat ik moet – dan denk ik nog zes maanden.’

Kanker.

Zes maanden, dacht Pitu. Een halfjaar klinkt nog korter.

‘En wat nu?’ vroeg hij.

De Griek schoof de fles wijn uit Povardarië naar zich toe, haalde een kurkentrekker uit zijn lade en ontdeed het offer van zijn kurk. De plof klonk als een kogel. De dokter kondigde zijn sterven aan en zelfs de duurste wijn kon Pitu niet behoeden voor het vonnis. De Griek vulde twee spoelglazen. Met de kleur zat het wel goed, licht robijn, zag Pitu. ‘Wel,’ begon de dokter, waarna hij kort pauzeerde om zijn woorden te wegen, ‘er zijn manieren waarop we je leven kunnen rekken. De vraag is echter of die paar extra weken het drastische verlies in kwaliteit van leven verantwoorden.’

‘Dus pas als we mijn leven verlengen, zal het voelen alsof ik doodga?’

‘Ik begrijp hoe moeilijk dit voor je is. Wij Grieken staan bekend om onze wijsheid, en als vriend zeg ik je dat het beter is om te leven dan om hopeloos te proberen niet te sterven.’

‘Jullie Grieken staan bekend om jullie corruptie en anale seks,’ antwoordde Pitu. Hij pakte het glas en hield het omhoog.

De Griek dacht kort na en zei: ‘En jullie Aroemenen staan helemaal niet bekend.’

*

Omdat Pitu zijn dochter niets te zeggen had, verliet ze het huis. Ze huppelde weg omdat hij haar toestond nog te huppelen. Hij wist nu zeker dat zijn besluit het juiste was. ‘*Yeasu*,’ zei ze ter afscheid, het Griekse doeï dat ook hun doeï was, letterlijk om elkaar gezondheid te wensen, waarop hij zei dat ze maar veel plezier moest maken. Ze deed wat jonge vrouwen van haar leeftijd deden met zulk weer: haar benen offeren aan de zon en aan de ogen van jongens die haar keurden zo onbeschaamd als de beschaving hun toestond. Zij was net begonnen met leven. Samarina had de toekomst, hij slechts het verleden.

Pitu belde direct met de priester: of hij wilde langskomen.

Dat wilde hij.

Priester Constantine depte zijn voorhoofd droog. Een zwarte verschijning in zijn officiële werkkledij. Ze omhelsden elkaar. Zijn gewaad was door de zon verhit. De priester deed alsof de warmte hem niet deerde, hoewel hij geen seconde onverlet liet toen Pitu hem vroeg of hij wat te drinken wilde. Constantine dronk het glas water in één teug leeg en liet het met graagte bijvullen. De priester, die zeker twee keer zo jong was als Pitu, ging ondanks of misschien juist dankzij het goddelijke zitten zonder te vragen. De jongen, want dat was hij

nog, zoog en kauwde op een ijsblokje. Zijn wangen waren glad, met slechts op zijn kaaklijnen een voorzichtige begroeiing van donkere krulharen, die allemaal bij elkaar een soort vlasbaardje vormden. Alleen zijn bovenlip was dichtbebost, maar dat vond Pitu niet afdoende voor een priester orthodox van snit. Hij plaagde Constantine er graag mee – alleen niet nu, nu zocht hij naar andersoortige genoegdoening.

‘Ik ga dood,’ zei Pitu.

Constantine ging verzitten. ‘Waarom?’ vroeg hij. Hij tikte zichzelf tweemaal tegen zijn kin en corrigeerde zijn vraag: ‘Waarom?’

‘God heeft een tumor in mijn brein geplaatst.’

De priester sloeg een kruis en zei dat hij niet had gerekend op zulk vreselijk nieuws. Hij leek oprecht bedroefd.

Toen Pitu zijn gast op zijn luie stoel zag zitten, met zijn ogen dicht op zoek naar een troostende passage allicht, voelde hij zich bezwaard omdat hij zich op de priester wilde afreageren. Het medelijden kaatste tussen het tweetal heen en terug, als een echo in een kathedraal.

Constantine kwam los van de rugleuning. Het leer kraakte. Het leek erop dat hij de Woorden had gevonden. ‘Het leven is vrijwel nooit eerlijk,’ zei hij. ‘De dood is daar het perfecte bewijs van. Waarom doet God ons twijfelen aan zijn bestaan door ons onze dierbaren te ontnemen en ons de gruwelijke duisternis van het eeuwige niets voor te houden?’

‘Dat is mijn tekst.’ Pitu klopte zijn gast op zijn knie.

‘Ik werk toe naar een pointe.’

Pitu knikte, hij wist dat de priester zoals alle jongelingen nadacht terwijl hij sprak, waardoor dat punt van hem zich pas pratend zou openbaren. Niemand kende de mensen beter dan Pitu. De mensen van Crushuva en omstreken in elk geval. Daarom was hij ooit tot burgemeester verkozen. ‘Ga door,’ zei hij uiteindelijk.

Constantine: 'Ik kom uit een familie van priesters, zoals je weet.'

'Jouw vader heeft mij nog gedoopt,' zei Pitu. 'Weet je hoe oud ik toen was? Ergens in de veertig, om en nabij. De communisten waren net weg, dus het was topdrukte voor de priesters, die als krokussen in februari opdoken. Jouw ouweheer deed het gratis. Zelfs de stukken vlees, de flessen drank en de manden met aubergines, preien en tuinbonen weigerde hij, omdat hij wist dat ook toen, juist toen, de schaarste immens was.'

'Zo was hij. Hij was de wijste man die ik heb gekend. Een goede vader en een goede priester,' zei de nieuwe priester. 'Omdat iedereen vertelde in plaats van luisterde, wist bijna niemand dat hij in Albanië was geboren. Hij sprak er niet graag over. Als ik iets stouts deed, noemde hij mij zijn Albaneesje. Op een gegeven moment deed ik niets meer verkeerd.' De priester sloeg een stofje van zijn gewaad. 'Hij kwam uit Moscopole.' Zowel de priester als Pitu nam een minuut stilte in acht, alsof ze niets anders konden toen de naam viel van de stad die een dorp werd dat een gehucht werd. De hoofdstad van een land zonder grenzen, van een volk zonder land. Eeuwen geleden was de stad de trots van de Aroemenen, het centrum van hun cultuur, ooit de tweede stad van de regio, na Istanboel. Tegenwoordig sliep de hoofdstad als dorpje op een heuvel in Zuid-Albanië. Ze noemden haar Voskopojë.

Moscopole, ze was enkel nog voornaam in de hoofden die weigerden te vergeten.

Pitu's hoofd vergat niet: 'Nadat de wrede heerser Ali Pëshelu de stad definitief vernietigde, zijn veel Aroemenen naar hier gevlucht om op deze berg het mooiste dorp van Europa te stichten. Ook de voorouders van mijn moeders kant zaten daartussen.'

'En bijna twee eeuwen later volgde ook mijn vader,' antwoordde de

priester. ‘De laatste vluchteling uit Moscopole. Zoals alle communisten waren ook die in Albanië gestoord, maar zoals alles in dat land was de gekte nog extremer. Het verbod op godsdienst was absoluut. Het enige toegestane geloof was het geloof in de partij. Iedere christen moest zijn iconen inleveren, zodat deze verbrand konden worden. Deed je dat niet en betrapte de staat je op het bezit van een icoon, hoe klein ook, dan werd je geëxecuteerd. Dat is wat er met mijn grootvader is gebeurd. Een dorpling verklikte zijn koperen icoon onder de vloerplank in de slaapkamer. Mijn grootmoeder en vader zagen hoe de man naar buiten werd gesleurd en in de achtertuin werd doodgeschoten. Mijn grootvader sribbelde zo tegen dat de communisten volledig vergaten waarom ze hem doodden en de icoon na afloop achterlieten. Mijn vader begroef zijn vader op de plek waar hij was vermoord en ging vervolgens naar de slaapkamer. Daar zag hij, tussen de twee planken in het zand, de icoon van Sint Telemachus liggen. Hij kuste de heilige, stopte hem onder zijn hemd en liep zonder te pauzeren in anderhalve dag naar ons dorp.’

Pitu vroeg: ‘En toen?’

De priester glimlachte triest. ‘Zonder de moord op mijn grootvader was mijn vader nooit naar hier gekomen, waar hij zoveel mensen heeft geholpen als hij kon.’ Hij zuchtte: ‘De dood kan ook een nuttig instrument zijn om de kinderen van God verder te helpen.’ Tevreden met zijn betoog nam hij de laatste slok water en pakte met twee vingers het ijsblokje uit het glas.

Na een kort gebed vertrok de jonge priester met de belofte om een kaars voor Pitu te branden. Voorlopig werd zijn kaarsje nog in het hok van de levenden geprikt.

Alles verliep anders en toch voelde Pitu zich verlicht.

Hij opende het raam, en terwijl hij dat deed, zag hij Tito in zijn

achtertuin staan. Ze keken elkaar even verbaasd aan. Met zijn tanden trok Tito een pluk gras van het gazon. Eigenlijk had hij vorig jaar voor Pasen geslacht moeten worden, maar het lukte de buurman niet om de hals van het lam door te snijden. Het beest kreeg een naam en werd bevorderd tot huisschaap. Maar met of zonder naam: Tito bleef een *băcătărescu*, genoemd naar het woord voor kok, een schaap dat om het huis geduld werd om later te slachten. Al was het de vraag of dat later wel zou komen. Het kwam geregeld voor dat Tito ontsnapte en zich op andermans gazon stortte. En Pitu hield al zo weinig gras over door de droogte van deze zomer.

‘Tito, jongen,’ zei hij terwijl hij op het schaap af sloop, ‘ik snap dat je hier graag bent. Wij Aroemenen zijn ambachtslieden en koopmannen, maar boven alles zijn wij herders. Dit gras, mijn gras, is jouw magneet. Ik begrijp het, heus.’ Tito was gewend dat de mensen tegen hem spraken, dus hij volgde met open bek wat Pitu zei en deed. Ze stonden inmiddels nog geen meter van elkaar af, mens en dier. ‘Maar ik zou je willen vragen om terug naar huis te gaan. Als het aan mij had gelegen, had ik een heel leuk Pasen gehad en jij niet. Ga lekker op je eigen grasveld grazen. Omdat ik weet dat je toch niet zal luisteren...’ Tito bood nauwelijks weerstand toen Pitu hem bij zijn middel greep. Hij kneep in de wol en tilde het schaap met tussenpauzes naar de burens. Allebei ademden ze even zwaar. Toen Tito eindelijk aan de andere kant van het hek stond, liep hij zonder om te zien naar een stuk gras in de schaduw. Daar plofte hij neer. Tito at het liefst liggend. Gekromd door het gewicht van het schaap bleef Pitu nog een poos toekijken. ‘Het beste,’ zei hij uiteindelijk. Op Pitu’s afscheid reageerde het schaap evenmin.

Pitu twijfelde wat hij moest doen.

Sterven, moet ik, dacht hij zonder het te willen denken.

Hij kneep in zijn slapen, zo hard als hij kon, alsof hij een blik budgetbier vermorzelde. Wat deden mannen die op de dodenlijst waren gezet door een van hun beste vrienden zoal?

*

Het was alsof alle bloemen van Crushuva hun geuren ineenknepen rond Pitu's huis. Als een zwangere vrouw leek hij plots meer te ruiken. Verrukt stapte hij in zijn auto, een versleten Mercedes, die een achterneef van zijn zwager via Albanië uit Duitsland had geïmporteerd. Het pad kronkelde eerst omlaag, dan omhoog, onder de skilift door die voor de eeuwigheid gepauzeerd leek. Honden blaften, andere honden blaften terug. Fietser, rust, auto, rust. Hagedissen ontweken dunne en dikke banden. Alleen de auto's doorbraken de middagstilte, zij die naar boven gingen meer dan zij die naar beneden gingen en alleen de koppeling indrukten. Pitu trilde over de keien en kasseien. Hij begon te begrijpen waarom zijn dochter een week terug had laten vallen dat ze overwoog om te verhuizen. Ze wilde wonen in een stad waar ze op hakken kon lopen.

Hij sloeg rechts af voor het Makedoniummonument, waar de Iindenopstand tegen het Ottomaanse rijk werd geëerd en dat eruitzag alsof een hogere levensvorm zijn of haar ruimteschip op planeet aarde had geparkeerd, een afgedreven zee-egel. De begraafplaats. Hij toeterde tweemaal. Kort maar luid. 'Voor mama,' zoals hij doorgaans zei als zijn dochter naast hem zat. Dat werd een gewoonte, en zoals vaker veranderde de gewoonte in een traditie.

Pitu parkeerde de auto in de schaduw van een den. Dit is de laatste keer dat ik hier kom, besloot hij. Levend althans, dacht hij erachteraan. Hij voelde zijn lip trekken. Bij de entree hield hij kort in voor het graf

van Pitu Guli. De vrijheidsstrijder naar wie hij was vernoemd stond groot afgebeeld, compleet met hoed, kogelriem, dolk en pistool. De originele Che Guevara. Geboren en gestorven in Crushuva. Guli vocht tijdens diezelfde Ilindenopstand in 1903 tegen de Ottomanen voor een vrij Macedonië en haalde daarmee zelfs het nationale volkslied van de Republiek Macedonië. Pitu Guli. Een Aroemeen. Ze bestonden; er werd over hen gezongen voordat het nationale voetbalelftal de zoveelste wedstrijd strijdvol verloor.

Traag wandelde hij langs de graven van mensen die hij had gekend of wier nazaten hij kende. Aan het einde van zijn ronde knielde hij bij zijn vrouw. Als hij hier stond met Samarina, dan zeiden ze soms iets tegen de steen. Nu hij hier alleen zat, leek dat onzinnig. Wat moest hij zeggen? Ik kom eraan? Ruim maar vast op, over zes maanden lig ik bij je? Hij schudde zijn hoofd. Haar naam was niet de enige die in de steen was gebeiteld. De zijne stond al onder die van Melina. Alleen zijn sterfdatum ontbrak nog. Het werd hem duidelijk dat hij met deze steen zijn eigen sterven had uitgelokt. Waarom had hij zijn naam er destijds alvast in laten zetten? Pitu Vreta, hij streelde zijn achternaam, gekregen van zijn moeder. Alle moeders zijn moordenaars, dacht hij. Het kind in hun armen, hun slachtoffer. Bestaat er iets hardvochtigers dan de dood schenken aan een mens van wie je direct houdt zodra het in je armen ligt? De vroedvrouw veegt het bloed van het lijfje, maar jouw bloed laat zich niet afboenen, het zit er al in.

Pitu drukte zijn vingers in de aarde. Voornamelijk ter ondersteuning. Hij wist dat Joden een steentje op de zerk legden en zigeuners soms sterkedrank over de tuin van hun overleden dierbaren goten, maar hij deed niets, behalve knielen en net zo lang nadenken totdat alle gedachten op waren. Hij zocht naar het niets. Leegte.

Wat vol is kan nooit lang leeg blijven, dacht hij tot slot. Het leven is

mooi en daarom zou het nooit mogen eindigen, en omdat dat onmogelijk is, zou het nooit mogen beginnen.

Toen stond hij op, met een kreun, en liep via het graf van zijn eigen moordlustige moeder – hij zond haar een luchtkus omdat hij niet wilde dat ze zou komen spoken – terug naar zijn Mercedes.

Pas na drie pogingen startte de auto.

Ook bij het wegrijden toeterde Pitu tweemaal.

*

Morgen weer een dag, weer een dag minder. Vanuit zijn stoel overzag Pitu half Crushuva. Boven hem groeiden trossen kogeltjes uit tot druiven. Dit dorp was het enige in heel de wereld dat de Aroemeense taal officieel erkende. Zijn taal. De Balkan was een puinhoop, altijd al geweest. De Turken hadden er goed huisgehouden, zoals dat heette, maar van enige opgeruimdheid was al eeuwen niets te bekennen. En toch. Zijn dorp lag zo hoog dat het boven alle ellende uitstak. Boven op Macedonië werden zijn volk en zijn taal geaccepteerd, geëerd zelfs. Nu wel. Dat betekende iets, wist Pitu, zeker in deze contreien waar de Griek Turk moest zijn, de Kroaat Bosniër, de Turk Bulgaar, de Hongaar Roemeen, de Albanees Macedoniër, de Montenegrijn Serviër, de Aroemeen Griek, Albanees, Macedoniër of Roemeen, of ieder van hen juist omgekeerd. De Aroemenen waren tegenwoordig teruggedrongen tot een minderheid. Dat was vroeger anders. Pitu zuchtte. Crushuva zou steeds meer Kruševo worden, wist hij.

‘Zit je hier?’ Hoewel Pitu haar zijn wang toekeerde, kuste Ecaterina hem op zijn mond. Zijn vriendinnetje. ‘Hoe is het met je hoofd? Wat zei de dokter?’

‘Ik heb een mooie kop,’ antwoordde hij. ‘Dat zei de Griek. Het zag er mooi uit.’

‘Zei ik het niet?’ Ecaterina bracht haar boodschappen naar de keuken. Pitu rook de preien. Hij had zin in iets lekkers. Zij kon iets lekkers van preien maken, daar twijfelde hij geen moment aan. Zij kon alles. Zijn dochter vond hen schattig samen. Schattig, best, maar wanneer vond zij eens een leuke jongen om mee te trouwen? Als hij dat vroeg, was hij weer ouderwets. ‘Ouderwets?’ zei hij dan. ‘Wie vindt op mijn leeftijd nog een nieuwe vriendin?’

Ecaterina kwam uit de keuken: ‘Wat zeg je?’

Zei ik dat hardop?

Pitu mompelde iets. ‘De Griek vond dat ik me maar aanstelde.’

‘Mannen zijn niets gewend, dat weet iedereen.’

‘Dat weet iedereen,’ herhaalde hij.

‘En Grieken zijn net wijven.’

Ze waren bijna twee jaar bij elkaar. Misschien zou Pitu hun jubileum redden. Ze woonden niet samen, dat vonden ze beiden nog te vroeg. Zelfs te vroeg was inmiddels te laat geworden.

Door zijn eigen hoffelijkheid verplicht zou hij Ecaterina zeggen dat het uit was. Dit afscheid zou minder pijnlijk zijn dan het afscheid dat zou komen.

Maar straks pas, na het eten, de preien lonkten. De kraan liep, het water waste. Ecaterina deed er haar best op.